

KOSOV POGLED NA LITERARNO AKSIOLOGIJO IN POJMOVANJE VREDNOT PRI FRANCETU VEBRU

Matija Ogrin

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana

Teoretski pogled na literarno vrednotenje, ki ga predlaga Janko Kos, temelji na zmerno realističnem pojmovanju literarnih vrednot, ki predpostavlja njihov obstoj na relacijski, tj. objektivno-subjektivni ravni. Razprava odkriva tehten filozofski argument v prid Kosovemu konceptu literarnega vrednotenja v utemeljitvi vrednot, kakršno ponuja filozofija Franceta Vebra.

Janko Kos' view on literary axiology and France Veber's philosophical value theory. The theoretical model of literary evaluation, as developed by Janko Kos, is based on a realistic theoretical model of values in literature, which presupposes their existence at a relational, i.e. objective-subjective level. The article discloses a substantial philosophical argument in favour of Kos' concept of literary evaluation founded on the argumentation of values as offered by the philosophy of France Veber (1890–1975).

V diskusiji, ki se je v zadnjih desetletjih razvila znotraj literarne vede glede literarnega vrednotenja, so se pojavila nekatera stališča, ki literarnemu vrednotenju na tak ali drugačen način odrekajo upravičenost, to pa tako, da v zvezi z literaturo na en ali drug način odklanjajo pojem umetniške vrednosti ali ga vsaj močno relativirajo. Pri tem ni bistveno pomembnih razlik, če gre za teorije, ki umetniško vrednost literature »ekonomizirajo«, se pravi razlagajo kot masko nečesa v bistvu ekonomskega in razredno-utilitarnega, ali za teorije, ki literarno vrednost navidez priznavajo, a jo hkrati spravljajo v skrajno odvisnost od historičnosti. Tako naj bi bila vrednost literarnih del čisto relativna in pogojena z vsako posamično kulturno, ekonomsko, zgodovinsko situacijo, ali pa naj bi spet pomenila samo »označevalno verigo« različnih »ideoloških praks«, brez večje samostojnosti, substancialnosti in od tod izvirajoče zgodovinske koherentnosti. Večina teh teoretskih tokov vodi v bolj ali manj izrazito odklanjanje ne le pojma literarne vrednosti same, ampak tudi v zanikanje specifičnosti literature kot besedne umetnosti, bistveno različne od

neumetniške jezikovne prakse. Z aksiološkega gledišča je njihova skupna lastnost ta, da ne priznavajo objektivnosti obstoja vrednot v literarni umetnini, pač pa njihov obstoj bodisi zanikajo bodisi relativirajo ali postavljajo v čisto subjektivnost. S te strani postaja razvidno, da se aksiološke teorije neizogibno opirajo na določene zavedne ali nezavedne filozofske predpostavke. Duhovna izhodišča teh teorij bi bilo zato mogoče označiti kot filozofski relativizem.

Za afirmativno razpravljanje o vrednotah v literaturi pa so verjetno bolj ustrezna izhodišča, ki temelje v filozofskem realizmu. Ta predpostavlja, denimo, da resničnost – in z njo umetniška dela – obstaja neodvisno od zavesti subjekta, da imajo predmeti znotraj resničnosti lastnosti in odnose, ki so neodvisni od pojmov in jezika, s katerimi jih razumevamo ter opisujemo; da imajo predmeti v tej resničnosti svojo objektivno dano strukturo ali bistvo, skladno s tem pa tudi svojo vrednostno naravo itn. Te predpostavke, ki jih po sodbi relevantne literature sprejemajo tudi »zdrava pamet, znanosti in večina filozofov«,¹ se nam zde za razpravo o obstoju vrednot v literaturi vsekakor potrebne. Brez njih se celotna razprava o naravi in vrednosti literarnih del, po vsem sodeč, prevesi na področje filozofskega antirealizma in relativizma.

Težnja tega sestavka je nakazati nekatere razloge in argumente za objektivnost obstoja vrednot v literaturi z dušeslovne, filozofsko-psihološke strani. To pomeni, da ontološkega statusa vrednot ne bomo dokazovali po predmetni strani, torej v sami strukturi literarnega dela. Pokazati želimo le, koliko na objektivnost vrednot kaže že sama struktura njihove subjektivne strani, se pravi psihološka struktura literarno-umetniškega doživljanja.

I

Zdi se, da je za potrebe literarne aksiologije praktično uporaben, ob tem pa konsistenten koncept literarnih vrednot izdelal Janko Kos; strnjeno je prikazan v *Očrtu literarne teorije*.² Prva lastnost tega modela je, da v zvezi z vrednotami upošteva vse temeljne sestavne prvine ali plasti literarnega dela, se pravi njegovo spoznavno, etično in estetsko funkcijo oziroma razsežnost. V skladu s to delitvijo priznava Kos v literaturi vsaki od teh razsežnosti pripadajoče vrednote: »Pod spoznavnimi vrednotami v literarnem delu razumemo vse tiste prvine, ki ustvarjajo v njegovi vsebini pa tudi formi kognitivno ali spoznavno razsežnost. Spoznavna je zato, ker prinaša bralcu [...] spoznanja o svetu, človeku in tudi o njem samem. [...] Takšne informacije bralec ne samo razumsko sprejema, ampak jih seveda v skladu s svojimi potrebami, nagnjenji in stališči že tudi vrednoti.« Druga vrsta vrednot so etične vrednote, s katerimi so mišljene vse tiste vrednosti literarnega dela, »ki nakazujejo moralno razmerje do pojavov, o katerih delo govori, ne glede na to, kakšni so ti pojavi po svoji spoznavni vrednosti. To razmerje prenašajo na bralca, ki mora s svojega stališča označeno etično vrednotenje sprejeti ali zavreči.« In naposled so tretja vrsta estetske vrednote kot plast tistih odlik ali kvalitet v literarnem delu, »ki naj jih bralec sprejema, uživa in vrednoti z estetskega stališča ali na

estetski način. Pod tem običajno razumemo mirno in pasivno duhovno uživanje, podobno kontemplaciji, vendar s to posebnostjo, da so predmet estetskega stališča predvsem čutne lastnosti predmeta,« torej ustrezne odlike vsebine, še bolj pa zunanje in notranje forme. Ta delitev vrednot na spoznavne, etične in estetske se zdi literaturi ustrezna, saj postavlja celotno sestavo literarnega dela, torej besedno umetnino v celoti, v vrednostno perspektivo. V tej delitvi pravzaprav noben vidik literarnega dela ni izključen iz vrednostnega področja, vanj je zajeta celota, kar ustreza Kosovemu mnenju, da že v samem aktu preprostega branja bralčeva vrednostna opredelitev ni poseben akt, ki bi stal zunaj samega akta branja ali ob njem, temveč je notranja razsežnost branja kot takega.³ Prednost te delitve vrednot je torej najprej, da v svoji trojnosti obravnava literarno delo kot integralno celoto.

Druga posebna lastnost tega modela je, da spoznavne, etične in estetske vrednote sicer priznava, a nobeni od njih ne pripisuje takšne vloge v literarnem delu, da bi lahko sama oblikovala njegovo bistvo. Nasprotno, vse tri vrste vrednot v literarnem delu se v večji ali manjši meri nanašajo tudi na zunanji zgodovinski svet, povezane so z njegovim razvojem in spremembami ter v tem smislu relativne. Poleg njih obstaja po Kosovem mnenju v literarnem delu posebna vrednota, v kateri se združujejo ali spajajo v višjo razsežnost vse tri vrste delnih vrednot, in šele ta predstavlja pravo vrednost literarnega dela, ki je tudi absolutna, od zgodovine neodvisna literarna vrednota.

»Primerno ime zanjo je umetniškost, ker se nanaša na vrednost temeljne literarno-umetniške strukture, ki po dognanjih literarne fenomenologije obstaja v literarni umetnini kot njeno posebno umetniško bistvo. Po teh dognanjih je za takšno strukturo odločilno, da povezuje v eno samo enoto spoznavno, etično in estetsko razsežnost. Ta enota ima celosten pomen, kar pomeni, da predstavlja primer posebne 'totalitete'.«

Umetniškost kot bistvena vrednota literarne umetnine ima za bralca posebno vrednost prav zavoljo njegove potrebe po doživetju takšne 'totalitete', ki mu omogoča, da časovno-prostorsko razbitost svojega obstoja premaga v doživetju enotnosti in celovitosti svojih bitnih možnosti, kakršno mu omogoča branje literarnega dela. S tako izoblikovanim pojmovanjem bistvene vrednote literarne umetnine je tudi vrednostna refleksija zavarovana pred možnostjo, da bi zdrknila v enostransko precenjevanje te ali one formalne ali vsebinske razsežnosti literarnega dela na škodo drugih.

Tretjo pozitivno lastnost Kosovega modela je moč videti v tem, da vrednotam v literaturi priznava objektivnost, čeprav ne na sebi, temveč v povezavi s subjektom, ki ima določeno potrebo ali željo po dani vrednosti. Vrednota je torej v razmerju med objektom in subjektom in ima objektivno – subjektiven pomen. Zdi se, da je to stališče literaturi večidel adekvatno, saj poleg literarnega dela kot objektivnega nosilca vrednot predvideva tudi subjekt, ki vedno vrednoti po svojih estetskih, kulturnih in splošnočloveških zmožnostih, s čimer je tudi rečeno, da je vrednotenje lahko v večji ali manjši meri ustrezno ali neustrezno, pravilno ali nepravilno, kar posebej izpričuje zgodovina literarne kritike.

Kot bistveno in v sebi absolutno vrednoto literarnega dela je torej mogoče sprejeti t. i. umetniškost kot zlitje spoznavne, etične in estetske razsežnosti v enoto višjega reda, ki bralcu omogoča doživetje t. i. »totalitete«. Ta vrednota je povezana s človekovo potrebo po takšnem izjemnem doživetju, ki mu je zunaj umetnosti nedosegljivo, in je s tem antropološko utemeljena.

II

Zanimivo razlago vrednot, prikladno za filozofsko argumentacijo opisanega vrednostnega modela, najdemo pri Francetu Vebru. Z našega stališča je v ta namen koristna predvsem njegova pozna faza, tj. po l. 1930. In sicer zato, ker je pred tem časom, denimo v estetiki iz l. 1925, Vebrova misel izrazito dušeslovna, tj. psihološko-empirično naravnana; zelo potanko, denimo, govori o različnih estetskih doživljajih in fundiranih predstavah ali likih kot predmetnih podlagah teh doživljajev, o estetskih čustvih in pripadajočih vrednotah kot predmetih teh čustev. Pač pa je v njegovi misli po vrnitvi h krščanstvu po l. 1930 poleg »dušeslovne« argumentacije prisotna tudi ontološka, kar je za naš namen pomembno. To velja zlasti za razlago vrednot v *Knjigi o Bogu* iz l. 1934.

Po Vebru so predmet človekovih čustev vrednote. Kakor bi bili brez vida slepi za ves vidni svet, tako bi bili po njegovem mnenju brez čustvovanja slepi za vrednote. »Ne trdim, da bi take in podobne vrednote bile že same samo toliko kakor naše pristojno čustvovanje; tem bolj pa trdim, da nam samo naša čustva take vrednote delajo tudi dejansko vidne.«⁴ Neposredno dušeslovno ozadje sleherne vrednote, pravi Veber, je »v pristojnem našem čustvovanju«, zato je tudi vprašanje, kako razvrstiti človekova čustva, v bistvu že tudi vprašanje, kako razvrstiti vse »pristojne«, se pravi ustrezajoče ali pripadajoče vrednote. Le čustvo človeku pokaže vrednoto in mu jo dela 'čutno' in 'vidno'. Veber opozarja, da vrednote pri tem ohranijo svojo objektivno veljavo. Seveda ni nujno, da jih je človek zmožen vedno zaznati, se pravi ob njih adekvatno čustvovati, toda vrednote same obstajajo neodvisno od naših čustev, s katerimi jih 'vidimo'. Za naše vprašanje je iz te njegove obsežne, zelo detajlirane teorije pomembno predvsem to, da Veber razlikuje med dvema kategorijama čustev:

»med čustvovanjem, ki je neposredno zgrajeno na samem umskem doživetju, in med čustvovanjem, ki je zase zgrajeno vprav na čustvovanju omenjene prve, zgolj umske vrste. [...] čustva omenjene prve vrste [homo] nazivati čustva *prve stopnje* ali tudi *primarna* čustva, čustva omenjene druge vrste pa čustva *druge stopnje* ali tudi *sekundarna* čustva.«⁵

Vse vrednote, pravi Veber, razpadejo v dve veliki vrsti: v vrednote v širšem in v one v ožjem pomenu besede. Vrednote v širšem pomenu so neposredno prirejene našemu primarnemu čustvovanju, vrednote v ožjem pomenu pa sekundarnemu čustvovanju. Veber pravi, da so le slednje to, kar lahko imenujemo pravo »vrednost« ali »nevrednost« pojavov sveta in življenja. Kot primer vzemimo uživanje dobrega sadeža: sadež je pri-

jetnega okusa in lahko ga zgolj prijetnostno uživamo; kolikor pa se ga ob tem posebej veselimo in to veselje že zadeva naše tedanje življenjsko občutje, je sadež za nas še posebej vreden. Analogno razloži Veber primer lepe slike: ker je slika lepa, občutimo ob njej estetsko prijetnost in jo tako zgolj lepotno uživamo; postane pa nam še posebej vredna, ko se na temelju lepotnega uživanja čustveno posebej razgibamo v globljih bivanjskih doživetjih in tako sliko umetniško doživimo. Takšna prijetnost in lepota sta primera za primarne vrednote, ki nas še v ničemer življenjsko ne zadevajo; posebna vrednost lepega in prijetnega, ki na podlagi primarnih čustev nastane, pa s svoje strani prispeva k našemu življenjskemu občutju »sreče« ali »nesreče«, vrednosti ali nevrednosti in zato pomeni vrednoto v ožjem pomenu besede ali sekundarno vrednoto.

V Vebrovi dušeslovni podobi človeka imata obe vrsti vrednot po njegovih besedah naslednjo življenjsko vlogo:

»Primarno čustvovanje nam pristojne primarne vrednote samo 'slepo kaže' in mi jih 'slepo dojemamo'. Ko pa doživljamo na temelju takega primarnega čustvovanja še vzporedna sekundarna čustva, si prav one primarne vrednote še prav posebej 'osvajamo' ali 'prilaščamo', kar ima za posledico, da se nam te vrednote zdaj na eni strani 'prikazujejo' (namreč po našem primarnem čustvovanju) in da postajajo drugič tudi za nas same tako ali drugače 'pomembne' (to pa po našem vzporednem sekundarnem čustvovanju). Morda bi to važno dejstvo lahko še bolje takole izrazil: S primarnim čustvovanjem pristojne primarne vrednote samo *čutimo*, z vzporednim sekundarnim čustvovanjem pa *iste* primarne vrednote obenem *občutimo*.«⁶

S tem je povedano tudi, meni Veber, zakaj moramo le v sekundarnih čustvih videti neposredno dušeslovno jedro človekove doživljajske »sreče« ali »nesreče«: samo sekundarno čustvovanje nam omogoča, da ob tem, ko si primarne vrednote posebej »prilaščamo«, gledamo na »pojave sveta in življenja, določene po takih vrednotah, še z vida posebne 'vrednosti' ali 'nevrednosti'«. To sekundarno čustvovanje zato imenuje Veber edino pravo vrednotenje [Veber: »vrednočenje«]. Vrednotenje naprej deli na vtisno (vsiljuje nam ga naše prijetnostno uživanje, sodba se nam za druge ne zdi obvezna) in presojevalno (sledi zavestnim merilom, sodba se nam zdi za vsakogar obvezna). Presojevalno vrednotenje je vedno zgrajeno na vzporednem vtisnem vrednotenju, čeprav obstajajo glede njunega predmeta razlike: v primeru prijetnih pojavov (dober sadež) stopa v ospredje vtisno vrednotenje, v primeru lepih (lepa slika) pa presojevalno: ta razlika je povezana s posebnim »višinskim mestom«, kakor pravi Veber, ki gre posameznim primarnim vrednotam: prijetnostne ali hedonske vrednote so nižjega reda, lepotne pa višjega; zato se nam tudi vrednost prijetnega prikazuje kot vrednost »za nas«, vrednost lepote pa kot vrednost »za vsakogar«.

Glede vrednot v literaturi in njihovih psiholoških ekvivalentov v bralcu je na tej točki mogoče skleniti, da je v doživetju umetniškega dela potrebno z Vebrovih filozofskih izhodišč razlikovati med primarnim čustvovanjem in na njem zgrajenim ali fundiranim višjim sekundarnim čustvovanjem; prav tako so tudi višje ali sekundarne vrednote fundirane v

primarnih vrednotah.⁸ Problem fundiranosti ali utemeljitve tu omenjamo le, ker imajo tiste predstave, ki so v človeku psihološka podlaga sekundarnega čustvovanja, za svoj predmet t. i. »predmete višjega reda«; zanje je značilno, da slonijo na nižjih predmetih kot svojih temeljih, denimo melodija na posameznih tonih ali verz na posameznih pomensko-zvočnih enotah. Zato zahteva dojemanje vseh predmetov višjega reda sočasno dojemanje njihovih predmetnih temeljev.⁹ Eminenten primer takšnega kompleksnega dojemanja pa je ravno umetniško doživetje. Umetniško lepoto zato Veber v *Estetiki* imenuje idealni ali »irealni lik«.

V Vebrovi pozni misli sledi iz orisanega razlikovanja med primarnimi in sekundarnimi čustvi še ena pomembna razsežnost. Vsi pojavi sveta in življenja se delijo na dve veliki polovici: ti sta dani s podstatno in pripadnostno (ali nadstatno) stranjo vsega, kar je. To velja tudi za človeško življenje, ki razpade »v podstatno in vzporedno pripadnostno ali nadstatno življenje: 'jaz sem', ki imam doživetja, sem podstat svojega življenja, moje doživetje in na njem zgrajena oblika mojega življenja pa je pripadnostno nadstatna plat mojega podstatnega svojstva.«¹⁰ V nasprotju z nadstatnimi pojavi, ki si jih predstavljamo ali »predočamo«, na svoj *jaz* in druge podstati po Vebrovem mnenju lahko le »zadevamo«. Videti je, da so »pripadnostne« lastnosti tu poseben Vebrov izraz za pritike ali akcidence nasproti podstati ali substanci. Tako, denimo, kamen razpade v podstat, na katero lahko le »zadevamo«, in pa v kamen kot pristojno nadstat, ki si jo predstavljamo oziroma »predočamo«, ker je zgrajena na posameznih in čutno danih pripadnostih one reči, tj. podstati.

Ta temeljna delitev vsega stvarstva je po Vebrovem prepričanju povezana s človekovim čustvovanjem na ta način, »da je vse naše primarno čustvovanje že po lastni naravi naperjeno samo na omenjeno pripadnostno nadstatno svojstvo sveta in življenja, v tem ko je vprav vse sekundarno čustvovanje, to je pravo vrednočenje in nevrednočenje enako že po lastni naravi neposredno prirejeno samo podstatni plati vsega tega, na kar je naperjeno.«¹¹ Ta pomembna povezava bi na primeru lepe slike pomenila, da v ožjem pomenu besede vrednotimo samo njeno podstatno plat, ki nam po svoji pripadnostni nadstati vzbuja lepотно ugodje (primarno čustvo), namreč tako, da od teh posameznih, čutno danih »prikazni«, kakor pravi Veber, prehajamo »navzdol«, da »zadenemo« na to, kar se nam samo prikazuje po teh čutnih podatkih, to pa je podstat umetnine. Lepi so nam torej »višji predmeti«, denimo liki (fundirane predstave ali *Gestalten*), ki jih na temelju čutnih podatkov in lastnosti umetnine sami predstavno »gradimo«:

»V pravem pomenu besede *vredno* pa nam je vse to, kar pomenja edino dejansko in torej pravo podstatno stran takih čutnih podatkov in pristojnih (in na teh podatkih po nas samih zgrajenih) višjih prikazni. Potemtakem pa lahko vse sekundarno čustvovanje, vse pravo vrednočenje, ki nam prikazuje pristojne sekundarne vrednote ali vrednosti v ožjem pomenu besede, nazivamo tudi *podstatno čustvovanje*, po njem prikazane sekundarne vrednote pa pristojne *podstatne vrednote*.«¹²

Vse pravo vrednotenje je po Vebrovi sodbi torej naperjeno na »podstatno svojstvo sveta in življenja«, vse ostalo čustvovanje pa na pripadnostno. Zato je za pričujočo diskusijo o vrednotah v literarnem delu treba vsaj v grobem osvetliti, kaj v Vebrovi filozofski misli pomeni »podstat«. Tu se začenja, kakor sam pravi, njegova »nedušeslovna opredelitev« sestava vseh vrednot, namreč ontološka ali celo metafizična. Veber namreč pozna »štiri vrste podstatnih bitnosti, vrsto zgolj stvarnih podstat ali tako imenovanih 'reči', vrsto zgolj živnih podstat ali tako imenovanih 'animalnih' subjektov, vrsto pravih osebnih podstat, torej zlasti vseh 'človeških' subjektov, in končno vrsto edinstvene absolutne ali božje podstat«. Ta podstatna četverica meri z vsakim naslednjim členom »na vedno bolj izrazit 'podstatni' značaj pristojne bitnosti: tako so animalni subjekti izrazitejše podstat nego gole reči, osebni subjekti so nadalje izrazitejše podstat nego animalni in točka Boga je končno točka najizrazitejše in absolutne podstatnosti«. ¹³ Iz Vebrove podrobne teorije o podstatah smo s tem povzeli le osnovno črto, ki naj nam tu zadostuje: podstat so hierarhično razvrščene in absolutna podstat je Bog. Skladno s štirimi vrstami podstat obstajajo tudi štiri vrste vrednot: stvarna, življenjska, človeška in nabožna vrednota ali svetost, ki je objektivno vzeto eno z Bogom. O t. i. nabožni vrednoti pravi Veber, da »je to načelna najvišja točka vrednotnega sistema, ki je že iz tega samega razloga obenem točka zares edinstvene, nopolarne, v vsakem pogledu neizmenljive, torej sestavno osnovne in končno take vrednote, o kateri še prav posebej velja, da je že sama oboje, pogoj za vse vrednote in vrednota vseh vrednot«. ¹⁴

Vrednote so po prepričanju Franceta Vebra, kakor vidimo, metafizično utemeljene – vsaj kolikor zadeva njegovo pozno filozofsko misel. Ker ločuje med primarnimi in sekundarnimi čustvi, ločuje tudi med primarnimi in sekundarnimi vrednotami; samo sekundarne vrednote omogočajo vrednotenje v pravem pomenu besede, ker so uperjene na »podstatno svojstvo sveta in življenja«. Podstat so z »redom veselstva« stopenjsko vrednostno določene, njihova vrednost je pogojena z absolutno podstatjo, ki je Bog; iz njega prihaja vrednost tudi v vse nižje, stopenjsko urejene podstat.

III

Ta Vebrov filozofski pogled na problem vrednot smo želeli v kratkem razgrniti zato, ker se nam ga zdi mogoče povezati s Kosovo delitvijo vrednot v literarnem delu in z njegovo koncepcijo absolutne literarno-umetniške vrednote. Na podlagi orisanega Vebrovega pojmovanja vrednot bi bilo mogoče Kosov model interpretirati in filozofsko argumentirati v tem smislu: literarno delo sestavljajo spoznavne, etične in estetske prvine; ob teh prvinah se v bralcu prebujajo pripadajoča čustva in predstave. To je mogoče še zlasti, če upoštevamo Vebrovo delitev nižjih in višjih estetskih čustev, po kateri nižja predpostavljajo kot svojo podlago zgolj predstave in nobenih misli, višja estetska čustva pa kot svojo osnovo predpostavljajo tudi misli. ¹⁵ V tem smislu bi bilo mogoče govoriti o spoznavnih, etičnih in estetskih »čustvenih« sestavinah bralčevega

doživljaja. Neposredni predmeti teh čustev so seveda spoznavne, etične in estetske vrednote v literarnem delu. Med etičnimi in tudi spoznavnimi vrednotami je večina takšnih, ki bi zunaj umetniškega dela veljale po Vebru za sekundarne vrednote, torej za vrednosti v pravem, ožjem smislu, ki so predmet pravega vrednotenja. Ko gre za vrednote v literarnem delu, pa se zdi povsem upravičeno domnevati, da nastopajo te tri osnovne vrste vrednot v ustroju literarne umetnine samo kot primarne ali nižje vrednote. Šele na primarnem čustvovanju, ki ima za svoj predmet spoznavne, etične in estetske vrednote, se zgradi višje občutje, v katerem se trojno primarno čustvovanje zlije v enotno, nedeljivo, substancialno doživetje t. i. »totalitete«, ki je korelat umetniškosti kot sekundarne, višje vrednote. V kontekstu literarnega dela je ta vrednota, kakor pravi Kos, absolutna, v nasprotju s tremi vrstami nižjih ali »primarnih« vrednot, ki so v literarnem delu vedno delne in relativne. Veber bi na osnovi svojega filozofskega sestava verjetno rekel, da so spoznavne, etične in estetske vrednote v literaturi nižje vrste zato, ker so naravnane šele na pripadnostne razsežnosti literarnega dela, medtem ko je vrednota umetniškosti, v katero se vse tri spojijo, naravnana na podstatno razsežnost literarne umetnine in pomeni torej njeno resnično vrednost. Bralec doživlja zdaj skozi spoznavne, etične in estetske razsežnosti, torej skozi pripadnostno-nadstatni del literarne umetnine, njeno »podstatno svojstvo«. Ali natančneje povedano: primarne vrednote, ki se nam razkrijejo v našem spoznavnem, etičnem in estetskem čustvovanju, si zdaj še posebej »prilaščamo«, postale so nam še posebej vredne, to pa v luči sekundarne vrednote, namreč umetniškosti, v katero se hkrati zlivajo; po primarnih vrednotah smo v aktu branja naravnani na pripadnostno-nadstatno stran literarnega dela; po njihovi medsebojni sintezi pa na podstatno jedro umetnine. Veber bi verjetno rekel, da to površinsko, pripadnostno-nadstatno realnost literarnega dela doživljamo prav v luči ali na način njegove podstatne resničnosti, v takšni formulaciji pa bi bilo ne nazadnje moč videti skladnost z antično in srednjeveško teorijo o mnogoterosti v enoti, saj s tem, ko doživljamo podstat umetnine kot njeno bistveno vrednoto, v branju ne nehamo biti pozorni na parcialno, nadstatno raven, ampak obratno prav prek sprejemanja pripadnostno-nadstatne resničnosti prodiramo do podstat, ki »žarči« skoznjo. Še drugače povedano: ko beremo in ob tem doživljamo literarno delo, si predstavljamo, ali po Vebrovo »predočamo«, njegovo pripadnostno nadstat; to predočanje sestoji iz množice predstav in misli. Toda hkrati in prav s tem, ko si »predočamo« njegovo pripadnostno nadstat, »zadevamo« tudi na samo podstat literarnega dela in v tem se nam razkriva njegova bistvena vrednota, umetniškost.

Tukaj nastopi vprašanje, kako je doživetje eksistencialne totalitete kot doživljajsko jedro takšne umetniškosti moč uskladiti s pojmom »zadevanja« na podstat oziroma sekundarne vrednote, ki smo ga vpeljali v Kosov model razdelitve vrednot v literaturi iz filozofije Franceta Vebra. Najprej moramo pojasniti, za kakšno vrsto podstat naj bi pri doživljanju literarnega dela šlo. Postavljamo hipotezo, da bi se Veber pri tako zastavljenem problemu morda odločil za možnost, da bralec prek umetniškosti kot višje sekundarne vrednote literarnega dela resda zadeva na podstatno razsež-

nost umetnine, toda bistvo te razsežnosti literarnega dela je najbrž prav v tem, da se v bralni realizaciji zliva z bralčevo lastno osebnostno podstatjo ali vanjo prehaja, tako da si spoznavne, etične in estetske razsežnosti literarnega dela sicer »predočamo« oziroma si njihove pristojne vrednote »prisvajamo«, toda v tem hkrati »zadevamo« na svojo lastno podstatno resničnost, posamezne primarne vrednote pa se prav s tem spajajo v sekundarno, podstatno vrednoto umetnine. Doživljajski korelat te vrednote bi bilo v takšni perspektivi mogoče opisati kot svojevrstno globinsko in celostno doživetje samega sebe, svoje dejanske in potencialne biti, ki je verjetno zelo blizu Kosovi konceptiji doživetja življenjske totalitete v literarnem umetniškem delu. Vrednost literarnega dela je v takšni perspektivi odvisna od tega, koliko se njegove delne sestavine spajajo v organizem, ki bralcu omogoča doživetje življenjske totalitete ali umetniški doživljaj lastne osebnostne podstatnosti in bistvenosti.

Vebrovsko argumentacijo Kosovega pojmovanja vrednot v literarnem delu je torej mogoče strniti tudi takole: med branjem se v bralcu prebujajo spoznavna, etična in estetska čustva. Na teh primarnih čustvih je fundirano višje, sekundarno čustvovanje, ki ga imenujemo umetniško doživljanje ali doživetje »totalitete«. Da obstajata obe ravni čustvovanja, je psihološko empirično dejstvo; zanikuje ga lahko samo posameznik, ki nikdar ni imel in ne pozna takšnega čustvovanja. To dvojno čustvovanje mora imeti svoj izvor na predmetni strani, v objektivno danih lastnostih in kakovostih literarnega dela. Literarno delo kot predmet tega dvojnega čustvovanja ima torej dvojno strukturo, v kateri je mogoče na eni, analitični ravni opazovati tri vrste prvin in na njih fundiranih vrednot ločeno eno od druge; na drugi, doživljajski ravni, ki v literarno dojemljivem bralcu dejansko poteka med branjem, pa jih je mogoče doživljati v njihovi medsebojni sintezi ali umetniškosti. Na predmetni strani je torej vrednota umetniškosti fundirana na treh vrstah primarnih vrednot, tako kot je na doživljajski ali subjektivni strani doživetje totalitete fundirano na primarnih čustvih omenjenih treh vrst. Predmet čustvovanja so po Vebrovi filozofski argumentaciji vedno vrednote. Opisana struktura čustvovanja je v tej perspektivi korelat objektivno obstoječe strukture vrednot v literarnem delu.

OPOMBE

¹ Prim. *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Ur. Robert Audi, Cambridge University Press 1995, geslo *Metaphysical realism*, str. 488.

² Prim. Janko Kos: *Očrt literarne teorije*. Poglavlje: »Vrednost literarnega dela«. DZS, Ljubljana, 1996⁴, str. 168–180.

³ Prim. Janko Kos: *Marksizem in problemi literarnega vrednotenja*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1983, str. 11.

⁴ France Veber: *Knjiga o Bogu*. Mohorjeva družba v Celju, 1934, str. 280.

⁵ Prav tam, str. 282.

⁶ Prav tam, str. 284. Prim. tudi: France Veber: *Filozofija: načelni nauk o človeku in njegovem mestu v stvarstvu*. ŠOU, Claritas 15, Ljubljana 2001, str. 63–75.

⁷ France Veber: *Knjiga o Bogu*. Mohorjeva družba v Celju, 1934, str. 284.

⁸ Pojem fundiranosti ali utemeljitve in iz njega izvirajoča teorija lika ima kompleksno filozofsko tradicijo, ki sega od Macha in Ehrenfelsa do Husserla, Meinonga in Vebra. Prim. poglavje »Začetki teorije lika« v: Bojan Žalec: *Reprezentacije*. Študentska založba, Claritas 7, Ljubljana 1998, str. 71–82.

⁹ Prim. Bojan Žalec: *Reprezentacije*. Študentska založba, Claritas 7, Ljubljana 1998, str. 133.

¹⁰ France Veber: *Knjiga o Bogu*. Mohorjeva družba v Celju, 1934, str. 287.

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam, str. 289.

¹³ Oba navedka prav tam, str. 324.

¹⁴ Prav tam, str. 353.

¹⁵ Prim. France Veber: *Sistem filozofije*. Prva knjiga: »O bistvu predmeta«. Založila in izdala Kleinmayr & Bamberg, Ljubljana, 1921, str. 127–129.

■ JANKO KOS' VIEW ON LITERARY AXIOLOGY AND FRANCE VEBER'S PHILOSOPHICAL VALUE THEORY

Concerning the problems of literary axiology, the study presupposes the basic premises of metaphysical realism as a solid starting point. Janko Kos developed a realistic theoretical model of values in literature, which divides values in literature into cognitive, ethical and aesthetic. According to Kos, none of these values alone is decisive for the artistic value of a literary work of art. Artistic value should be understood as a synthesis of cognitive, ethical and aesthetic values, forming a higher, superior and indivisible entity. This synthesis enables the reader to experience existential totality. The philosophical axiology of the Slovenian philosopher France Veber (1890–1975) offers a well-founded argument in favour of Janko Kos' theoretical model of values in literature. According to Veber's theory of emotions and values the Kos' model could be interpreted in the following way: in the process of reading cognitive, ethical and aesthetic emotions are awakened in the reader. Upon these primary emotions a higher, secondary emotion, regarded as the artistic experience or the experience of totality, is founded. It is a psychologically empirical fact that both levels of emotions exist. On the objective side, i.e. in the objectively given characteristics of a literary work, these two levels of emotions have their counterpart. On this objective side artistic value is founded on cognitive, ethical and aesthetic values as well as the experience of the totality is founded on the primary emotions (cognitive, ethical and aesthetic) on the subjective side. According to Veber's philosophy the objects of emotions are always values. In this perspective the described structure of emotions is a correlate of the objectively existing structure of values in the literary work of art.